

переліку основних питань, що відображають його ключові положення. Для виконання такої роботи треба вміти 1) виділити тему, головну ідею, висновки автора тексту-джерела; 2) виділити та узагальнити основні питання, що розглядаються в тексті. При цьому студенти мають знати, що обсяг анотації не повинен перевищувати 5 речень, а текст може вмішувати короткі відомості про автора статті чи книги (вчений ступінь, звання, сфера діяльності), а також зазначати. На яку читацьку аудиторію розрахована публікація. Уміння реферувати означає вміти виділити і коротко викласти основні положення етапі, монографії чи окремого її розділу. Реферат – це викладення основного змісту статті чи книги (як мовою оригіналу, так і мовою перекладу). Обсяг реферату складає від 1/4 до 1/10 частини оригіналу. Для написання реферату треба вміти: 1) виділяти у тексті основну, другорядну і мало-значущу інформацію; 2) складати різні види плану; 3) відбирати необхідний лексико-граматичний матеріал для викладення виділеної й узагальненої інформації. Для складання реферату доцільно запропонувати студентам композиційний план-схему:

1. Вступ. У ньому зазначаються: а) вихідні дані публікації (коли і де надрукована); б) короткі відомості про автора (прізвище, ім'я, професія, вчений ступінь, звання, сфера діяльності тощо); в) тема публікації, у зв'язку з чим написана; г) визначення характеру статті чи книги, засобів аргументації, насиченість ілюстративною інформацією (малюнками, схемами тощо), фактологічними даними, цифровим матеріалом.

2. Основна частина. Перелік основних питань (проблем, положень) із зазначенням фактологічного матеріалу, який став базою для розгляду цих питань.

3. Аналіз найбільш важливих (з точки зору автора реферату) питань з перерахованих вище.

4. Загальний висновок про значення всієї теми або проблеми реферованого тексту.

Реферат може складатися тільки із частин (1) і (2). Такий реферат вважається об'єктивним. Той, який включає всі чотири частини, є рефератом із суб'єктивною оцінкою, адже містить коментар прочитаного. Крім такого класичного реферату в описовій формі існують також інші форми реферату.

Реферат-конспект. Вже сама назва вказує на письмову форму виконання роботи. Робота над ним полягає у поділенні тексту на смислові частини, виділення у кожній частині тих речень чи відрізків, що містять основну інформацію, і поєднання їх за допомогою лексичних засобів зв'язку. Таким чином, структура такого реферату в цілому відображає структуру первинного тексту.

Реферат-резюме. Цей вид реферату наближається до анотації, але перевищує її за обсягом і містить елементи реферату з суб'єктивною оцінкою: тут наголошується на висновках автора реферату. Обсяг такого реферату визначених обмежень не має.

Реферат-огляд. Такий реферат виконується на основі кількох текстових джерел, об'єднаних, як правило, однією тематикою. Відмінною рисою його є порівняння (для реферату в описовій формі) чи оцінка (для реферату з суб'єктивною оцінкою) точок зору різних авторів [3, с. 186].

Навчати студентів виконувати такі види обробки тексту можна, звичайно, на прикладі будь-яких інших текстів-джерел за вибором викладача. Хоча найдоцільнішою видається все таки робота з газетними матеріалами. Головною причиною цього є підвищений ступінь їх інформативності, а також вживання лексики з досить високим ступенем частотності. Терміни, вживані у таких матеріалах, відносяться в першу чергу до сфери політики, економіки та міжнародних відносин. Тому роботу над такою лексикою можна вважати підготовчим етапом для подальшого навчання студентів основам перекладу фахової літератури, де на перший план вийде відповідна термінологія.

Література

1. Хміль Ф.І. Ділове спілкування. – К.: Академвидав, 2004. – 278 с.
2. Копанєв П.І. К вопросу о межязыковой профессиональной и учебной коммуникации. Fremdsprachen/VEB Verlag Enzyklopedie LeipzigHeft, 1982. – 91 с.
3. Кульга Н.К. Використання інноваційних технологій навчання – запорука успіху якісної підготовки фахівців // Проблеми освіти. – 2000. – Вип. 22. – 193 с.

УДК 811.161.2'373.2-112

ДЕНИСЮК В.В.
(Умань)

ФРАЗЕОЛОГІЗМ “БІЛА ГОЛОВА” В СИСТЕМІ ФЕМІНІТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

У статті розглянуто особливості функціонування фразеологізму “біла голова” в українській мові XVI – першої половини XVII ст. Аналізований матеріал засвідчив, що семантична структура фразеологічної одиниці зазнала розширення.

Стійкі словосполучення з ядром-соматизмом становлять чи не найчисельнішу групу фразеологічного фонду сучасної української мови. Одним із таких компонентів є лексема *голова*, яка входить до складу понад 300 фразеологічних одиниць. У сучасній українській фразеології маємо спеціальне кандидатське дослідження, в якому І. Тимченко проаналізувала структурно-тематичні особливості фразеологізмів із компонентами-соматизмами *голова*, *око*, *вухо*, *ніс*, *язик*. Автор зазначає, що визначальні для слова семи “відходять на другий план, а на першому виявляються функціональні семи” [5, с. 14–15].

Проблем функціонування соматичних фразеологізмів на різних етапах розвитку української мови торкалися А. Генсьорський [1], О. Суховій [3; 4], І. Черевко [6]. У нашій статті розглянемо зміни в семантичній структурі фразеологізму *біла голова*.

Фразеологізм *біла голова*, як засвідчують дані Картотеки “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”, для номінації жінки в зазначений період був активно вживаним, напр.: *Перстеной з шабѣри, з рибинми, з шмарагды, з острыми ды#менты ...; ношеной коштовных старосведских бѣлых голов – написати колко шаццнком кожда* (б. м. н., 1558, AS VI, 213 // Картотека); *Была тежъ там старостина# Кременеца# з дивками своими и иныхъ сила бѣлыхъ голив; мизчизнь никого не было, толко кн#з Ярослав* (б. м. н., 1564, AS VI, 245 // Картотека); *А бѣлымъ головамъ шляхе(т)ски(м) ... нав#(з)ка має(т) быти плачо(н)на совито* (б. м. н., 1566, ВЛС, 91 зв. // Картотека); *А з наймитовъ, зъ их властного мыта, або найми ... с каждое головы мають дати по три гроши, ... з головы самого и бѣлыхъ головъ и детей ихъ, по осми грошей* (Вільно, 1566, AS VII, 88–89 // Картотека); *та(м) п#(т) светко(в) мужчизнь а две бѣлы(х) голо(в) слышали о(т) тоє де(в)чины жидо(в)ское* (Володимир, 1567, ЦДІАК 28, 1, 2, 59 // Картотека); *кн#(з) рома(н) небидичи бѣлою головою але миже(м) му(д)ры(м) вырозиме(в)ши таковую омы(л)нию злию справи его вери(т) еми нехоте(л) и зо(м)ною мл(с)не брате(р)ски ме(ш)ка(л)* (Ковель, 1574, ЖКК II, 279 // Картотека); ... *штуку мухоеру чо(р)ного за пя(т) золоты(х) и иные многие речы бѣлыхъ головъ* (Луцьк, 1577, ЛНБ 5, II, 4044, 5 // Картотека); ... *приехалиъ ... зъ дому своего, ... зоставивши ... въ немъ братанку мою ... зынишими панънами служебными и зъ бѣлыми головами, въ покою и во вшелякомъ безпеченстве* (Луцьк, 1586, АрхЮЗР, I/I, 223–224 // Картотека); *а то тые суть, которые ся зъ мужатками лучать, albo сами, жоны маючи, з ынъшими ся кладуть, и што такъ мужъчизна, яко и бѣлая голова, однаково мають быти караны* (Луцьк, 1596, АрхЮЗР, 8/III, 475 // Картотека); ... *пафноутій в листѣхъ до кривныхъ бѣлыхъ головъ и до дво(х) поповъ до грецьи писаныхъ, вспом#ноуль его же с# з нимъ видельъ* (Острог, 1598–1599, Фил. Апокр., 89 зв. // Картотека); *што то є(ст) за невѣста: бѣла# голова єсть барзо надобна# барзо цѣтива# барзо чиста# барзо добра# барзо богата# найлихша#* (XVI ст., Розм., 48 зв. // Картотека); *Жалостна# матко якими бѣмъ т# мѣлъ тѣшиты словами, вид#чи т# нещасливую межи бѣлыми головами* (Острог, 1603, Лям. Остр., 7 // Картотека); *Якожъ и Возный енераль воеводства Киевского, шляхетный Лавринъ Козловский, того гвалтовного наезду ... и о квалты бѣлымъ головамъ починеные, ... вызналъ тыми словы* (Житомир, 1618, АрхЮЗР, з/I, 250 // Картотека); *а иншихъ бѣлыхъ голов и мужчизны о десет чоловіка ... живыхъ огнем попалили* (Житомир, 1618, ЧИОНЛ, XV–3, 150–151 // Картотека); *дали и позволили есмо еє милости панєи Марии Гулевичовне Адамовои Балабановои в маєтности нашои при мѣсте Четвертѣи для фондованя монастыря бѣлымъ головамъ то єст инокинямъ, которая поднеслася нужно працею и коштомъ своимъ церъков и монастыр фундовати* (Луцьк, 1622, АрхЮЗР, I/VI, 471 // Картотека); ... *в котором [монастыре] не застали есмо, толко одну бѣлую голову Тацу, прозвискомъ Безручку* (Володимир, 1624, АрхЮЗР, I/VI, 537 // Картотека); *Жонокъ тежъ бѣлыхъ головъ две з дво(и)ма дете(и)...*, *утекаючы, потонули* (1633, Люблін, ГУ, 299 // Картотека); *До(с)талося та(м) дѣткамъ и млоде(н)цо(м) учтивымъ Бѣлы(м) голова(м) пребраны(м) пано(м) особливы(м)* (б. м. н., 1636, Лям. о приг., 7 зв. // Картотека); *Ачь ти много бѣлы(х) головъ было, которіи м@жа не оузнали, але єдна(к) жа(д)нои славы не о(т)несли о(т) дѣвства, и(ж) всѣ зам@ж) хотѣли, скоро бы и(м) лѣта, albo зако(н) albo родичи ихъ доп@стили* (б. м. н., 1645, УС № 32, 309 зв. – 310 // Картотека); *а тута бѣлая голова, ни она мужняя жона, ни бѣлая голова, удовою будучи, бо и священники за другога мужа ити забораняють и вѣнчати не хочуть* (Чернігів, 1648, АрхЮЗР III, 157 // Картотека); *Вз#ла тєды Маріамъ*

пророчица бибень въ рики свою и вышли вси **бѣлыи головы** за нею з бибны и з мизыкою (б. м. н., серед. XVII ст., Хрон., 93 // Картотека).

В. Німчук вважає, що звичай у жінок старої доби носити на голові білі хустки та покривала став мотивацією найменування їх *бѣлая голова*. Мовознавець, покликаючись на Є. Тимченка, вказує, що це словосполучення зі значенням “жінка” засвідчується з XV ст. [2, с. 302]. Проте у “Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.” у словникових статтях *бѣлый, голова* не наведено жодного ілюстративного матеріалу, який би засвідчував функціонування словосполучення *бѣлая голова* зі значенням “жінка”. Як свідчить наведений вище ілюстративний матеріал, активності фразеологізм набуває в XVI–XVII ст., уживаючись на позначення жінки загалом. Це підтверджується і тим, що П. Беринда – автор “Лексикону словенороського” – використовує словосполучення *біла голова* у тлумачній частині: *Повапленіє: натре(н)є, маліова(н)є, рим#нець, яко собѣ приправлюют бѣлыи головы, побѣле(н)є* (ЛБ, 84).

Є. Тимченко словосполучення *бѣлая голова* кодифікує як стійке зі значенням “жінка, невіста, кобіта” та наводить багатий ілюстративний матеріал із різножанрових пам’яток української мови XV–XVIII ст. (Тимч., ІСУЯ, 171, 548). Таке потрактування словосполучення знаходимо і в його “Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.” (Тимч., Матер., I, 80, 179). У “Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.” фразеологізм *бѣлая голова* зареєстровано зі значенням “жінка”, зроблено вказівку, що це запозичення зі старопольського *białogłowa* (СУМ XVI–XVII, 6, 253), та проілюстровано контекстами із трьох пам’яток. Цією ж лексикографічною працею кодифіковано функціонування в досліджуваній період різних частимовних композитів: *бѣлоглова* “жінка”, *бѣлоголовский, белоголовский, белоголовський, бѣлоголовській* “(який стосується жіночої статі) жіночий”, *бѣлоголовъ* “прикметник у значенні іменника” (СУМ XVI–XVII, 3, 147–148).

За даними історичного словника польської мови XVI ст., у зазначений період словосполучення *biała głowa* функціонувало для номінації жінки (SP XVI, 7, 422). В. Німчук, однак, ставить під сумнів польське походження фраземи: “Важко сказати, чи тут ідеться про спільне явище в мовах, чи про запозичення з польської, яке не виключається” [2, с. 302]. Очевидно, підставою так вважати був ареал поширення фразеологізму на східнослов’янських землях, який, як свідчать лексикографічні праці, обмежується українською (переважно правобережною) та білоруською територіями (пор. ст.-блр. *белая голова* (ГСБМ, VII, 35)). Засвідчено поодинокі випадки вживання фразеологізму у другій половині XVII ст. і на лівобережних українських землях, напр.: *Теды она жаднымъ способомъ, а ни до муки, же в кошику несла, а ни ѿ не(р)стнѣ в хатѣ своей лежачого предъ приходомъ тыхъ бѣлыхъ головъ не признаваласе* (ЛРК, 69).

Відзначимо, що розвиток фраземи у XVIII ст. дослідниками проілюстровано тільки контекстом із літопису С. Величка (Тимч., ІСУЯ, 171, 548; Тимч., Матер., I, 80, 179). Проте зі значенням “жінка” продовжує вживатися композит *білоглова*, напр.: *когда бѣлоглова мордує(т)ся з порожденіє(мь)* (ЛГП, 58). Новою українською мовою фразема *біла голова* не успадкована. Лексикографічні праці XIX ст. дозволяють говорити про вихід на периферію лексичної системи української мови і композита *білоглова* “жінка”. Так, *білоголовий* як атрибутив подає в реєстровій частині словника Є. Желєхівський (Желєх., I, 29), а у статті *голова* серед багатьох наведених фразеологізмів із цим номеном словосполучення *біла голова* відсутнє (Желєх., I, 148). У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка у статті *білоглова*, крім тлумачення, зроблено відсилання до стійкого словосполучення *біла челядь* “жіноча стать” (Грінч., I, 64, 66).

Втрату субстантивом *білоглова* семантики “жінка” можна пояснити впливом форми жіночого роду прикметника *білоголовий* “з русою або сивою головою” (Грінч., I, 66), мотивованого забарвленням волоссяного покриву.

“Словник української мови”, “Фразеологічний словник української мови” не кодифікують фразеологізму *біла голова*. У “Фразеологічному словнику польської мови” словосполучення *biała głowa* “жінка” подано з ремаркою *daw.* (SFJP, I, 242). Зауважимо, що в сучасній українській розмовній мові словосполучення *біла голова*, мотивоване забарвленням волосся, вживається на позначення людини літнього віку або яка зазнала великих переживань / страждань, напр.: *О, від чого це ти став білою головою?* (З розмови); *І куди ця біла голова суне* (З розмови).

Отже, функціонування фразеологізму *біла голова* в українській мові на різних хронологічних зрізах позначено змінами в його семантиці: від реалізації загального значення “жінка” до повної втрати. Основною стає функціональна сема “забарвлення волосся”, що спричинилося до розвитку двох нових значень: 1) людина літнього віку, 2) людина, яка зазнала великих переживань (страждань).

Умовні скорочення

- Грінч. – Словарь української мови: В 4 т. / За ред. Б. Грінченка. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 496 с.
- ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 7. Гледенье – Девичество / Склад. Т.І. Блізнюк та ін.; Рэд. А. М. Булыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 303 с.
- Желех. – Желехівський Є. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т. I. – 598 с.
- Картотека – Картотека “Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.”. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів).
- ЛБ – Лексикон словенороський Памви Беринди / Підг. тексту і вступна ст. В.В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1961. – 272 с.
- ЛГП – Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1984. – 127 с.
- ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / Підг. до вид. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило. – К.: Наукова думка, 1986. – 221 с.
- СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів, 1996. – Вип. 3. – 251 с.; 1999. – Вип. 6. – 255 с.
- Тимч., ІСУЯ – Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка. – Х.; К., 1930–1932. – Т. 1. – Вип. 1–2. – 947 с.
- Тимч., Матер. – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.: У 2 кн. / Німчук В. В. (відп. ред.) та ін. – К. – Нью-Йорк, 2003. – Кн. 1. – 512 с.
- SFJP – Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1974. – Т. 1. – А/Р. – 788 s.
- SP – Słownik polszczyzny XVI wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: IBL, 1973. – Т. VII. – 543 s.

Література

1. Генсьорський А.І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 154–220.
2. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 416 с.
3. Суховій О.О. Соматична фразеологія із семантичним центром “око” (на матеріалі зб. “Казань кінця XVII ст. Варлаама Ясинського”) // Вісник КНУ. Сер.: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К.: Київський університет, 1996. – Вип. 4. – С. 159–165.
4. Суховій О.О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського: Автореф. дис... канд. філол. наук / КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – С. 54–56.
5. Тимченко І.В. Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць с компонентами-соматизмами *голова, око, вухо, ніс, язик*: Автореф. дис... канд. філол. наук / Харьков. гос. пед. ин-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1990. – 16 с.
6. Черевко І.В. Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам’ятках XVI–XVII ст.: Автореф. дис... канд. філол. наук / Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2006. – С. 64–66.

УДК 81’373.2

ДМИТРОШКІН Д.Е.
(Хмельницький)

КОМПОЗИТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ВЛАСНИХ НАЗВ ЯК ОКРЕМИЙ ТИП ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Класифікація складних слів завжди була і залишається невирішеною проблемою. Різні вчені мають різні погляди на це питання, тому ще досі не створено універсальної класифікації, яка б охоплювала всі аспекти складних слів.

Складні слова утворюються за вже існуючими моделям. Слово будується так само, як його прототип, і тому його смислова структура зазвичай обмежена цілком визначеним значенням.

Численні класифікації складних слів, які на сьогодні представлені у науковій літературі мають широкий спектр проблем, а саме: проблеми термінології, проблеми лексичних категорій, яким